

Filosofie zločinu a trestu – vybrané aspekty amerického trestního práva v 19. století se zvláštním zřetelem k problematice vězeňství

Radim Seltenreich

Univerzita Karlova, Právnická fakulta

Kontaktní e-mail: seltenre@prf.cuni.cz

The Philosophy of the Crime and the Punishment – The Chosen Aspects of the American Criminal Law in the 19th Century with Special Regard to the Problems of the Prison System

Abstract:

In his article, the author discusses the development of American criminal law in the 19th century, with the focus on prison issues. In this context, he also recalls the views of the French thinker Michel Foucault on this topic expressed in his now classic work “Discipline and Punish”. In order to provide the necessary context, this section is preceded by a brief outline of the development of American criminal law since its colonial beginnings. Then, as far as the prison system itself in the newly founded United States of America is concerned, the author highlights two different approaches to prisoners that were applied in the jail houses Eastern Penitentiary in Pennsylvania and Auburn Prison in New York. He also focuses on the economic side of the issue, whereas part of the text aims to analyse the phenomenon of the “convict lease system” as practised particularly in the American South. Finally, he concludes his article by mentioning other attempts to reform the prison system in the second half of the 19th century.

Key words: criminal law; prison system; jail houses; the convict lease system; punishment

Klíčová slova: trestní právo; vězeňský systém; věznice; nájemní systém; trest

DOI: 10.14712/2464689X.2022.24

*Jako zločiny a přestupky se sice soudí vždy to, co jako předmět práva definuje trestní zákoník, avšak současně s tím se soudí i vášně, pudy, anomálie, tělesné vady, nepřizpůsobivosti, vlivy prostředí či dědičnosti.*¹

Michel Foucault

Právě uvedený citát z dnes již klasického díla francouzského myslitele Michela Foucaulta určitě nebyl zvolen náhodně. Naopak – kromě svého inspirativního potenciálu jde totiž přímo k jádru toho, oč nám v tomto článku půjde. Tedy o vykreslení významného obratu, k němuž již v průběhu 18. století pod vlivem osvícenství nepochybně zejména v oblasti stanovování trestů za zločiny dochází. Tento přístup s nástupem jasně strukturovaných a vymezených trestních zákoníků si totiž již právě nevšímá jen zde nově přesně definovaných zločinů, jak tomu bylo v dřívější době, ale ve stále větší míře se zabývá i osobou jejich pachatele, přičemž zohledňuje právě skutečnosti zmíněné v úvodním citátu.

Je to ovšem až 19. století, v jehož průběhu dochází doslova k záplavě polemik, jež v souladu s právě uvedeným důrazem na osobu pachatele své zaměření orientují zejména na trest, který by mu měl být vyměřen, a jenž tedy logicky ve svém výměru zahrne i jeho nebezpečnost pro společnost, a především možnost nápravy. Konkrétní trestný čin tak sice není opomíjen, společně s ním ale v soudních budovách skutečně začíná být pravidlem soudit osobnost delikventa s jeho minulostí, povahovým založením a předpoklady polepšení, kdy teprve z průniku všech těchto faktorů nakonec vychází výsledný trest.

Tento moderní přístup, kdy už trest nemá po středověkém způsobu zrcadlit jen nápravu konkrétním zločinem narušeného řádu světa, ale spíše ochranu společnosti před nebezpečným jedincem s možným cílem zbavit jej této nebezpečnosti a opět jej do ní zařadit, se pak nikterak překvapivě objevuje téměř současně jak v evropských zemích, tak i ve Spojených státech amerických. Zde přitom debata ohledně reformy trestního práva a zejména trestů navazuje na Evropu jednak s drobným zpožděním, jednak zrcadlí i místní specifika, která navazují na svébytný vývoj trestního práva už od koloniálních dob, a to právě i s ohledem na charakter tehdy ukládaných trestů. Jinými slovy, chceme-li pochopit „trestání v Americe“ a diskuse, které se zde tohoto fenoménu v 19. století týkají, musíme nejprve alespoň stručně načrtnout nástin vývoje amerického trestního práva s důrazem na používaný rejstřík trestů (a k nim se vztahující filosofii trestání) právě už od koloniálního období.

Vývoj amerického trestního práva

Hovoříme-li o vývoji amerického trestního práva, musíme si nejprve uvědomit, že, tak jako i v jiných právních odvětvích, ani zde nelze pominout rozdíly mezi jednotlivými koloniemi, přičemž ovšem mezi nimi lze najít i mnohé podobnosti, což platí zejména pro ty kolonie, které se na základě geografické polohy vyznačují i podobným charakterem konkrétní právní subkultury.

Tak kupříkladu puritánské kolonie Nové Anglie (moralistická právní subkultura) už začínají vycházet z náhledu, že systém common law je třeba doplnit trestními zákoníky odrážejícími nutnost definovat pro zvýšení právní jistoty (common law zde má při precedenčním stanovování trestnosti nevyhnutelně „retroaktivní charakter“) konkrétní skutkové

¹ FOUCAULT, M. *Dohlížet a trestat*. Praha: Dauphin, 2000, s. 50.

podstaty jednotlivých trestných činů („no one should be punished for crimes not openly labeled“). Zároveň jsou přitom tyto zákoníky i dobrým příkladem v právní teorii nezřídka zmiňovaného protikladu mezi „law in books“ a „law in action“, neboť právě tvrdé tresty stanovené za naplnění skutkových podstat trestných činů (s dominujícím trestem smrti) jsou v konkrétních soudních rozsudech významně zmírňovány, což v této geografické oblasti připisujeme zejména tomu, že trestný čin je právě pod vlivem „moralistického a náboženského nazírání“ ztotožňován s hříchem a kajícímu se hříšníkoví má tedy obecně být dána možnost se ještě za svých pozemských dní „polepšit“. To pak ostatně souvisí i s důležitým prostředkem sociální kontroly, jakým bylo veřejné mínění.²

Právě jeho role je pak v 18. století v důsledku nárůstu větších (a tedy i „anonymnějších“) městských komunit přeci jen poněkud oslabena (byť samozřejmě nikoliv zcela upozaděna), což souvisí i s pozvolným přesunem důrazu pozornosti trestního práva od mravnostních deliktů k ekonomické kriminalitě, což platí nejen pro Novou Anglii, ale i pro zbývající jižněji položené kolonie, ať už ve svém právním řádu primárně odrážejí model individualistické či tradicionalistické právní subkultury.³

Po revoluci a vzniku nové americké státnosti je pak vcelku pochopitelně věnována nemalá pozornost trestnému činu velezrady („high treason“), s postupující stabilizací společnosti a na to navázaným zmenšením pocitu ohrožení však ustupuje „politický zločin“ spíše do pozadí, stejně jako v nových poměrech významně klesá i počet obžalob za spáchání „trestného činu bez obětí“ („victimless crimes“), čímž se rozuměla kupříkladu „nedělní práce“. Jisté zmírňování tvrdě represivního charakteru trestního práva pak můžeme vidět i v tom, že se zmenšuje počet trestných činů, za něž lze uložit trest smrti (zmenšil se i počet samotných vykonaných poprav – zde se ovšem situace lišila v závislosti na konkrétním přístupu každého jednotlivého státu Unie). Dodejme konečně, že je v této době nastolen i dodnes pokračující trend spočívající v tom, že mnozí obžalovaní se rozhodují výměnou za shovívavější posouzení svého případu vzdát svého práva na porotní soud a dobrovolně přiznat vinu.⁴

I v souvislosti s právě uvedeným je tak nutno nově promyslet nejefektivnější způsob trestání, kdy je nakonec nejvýznamnější role poměrně logicky přiznána trestu odnětí svobody, čímž se dostáváme i ke klíčové roli ústavů, v nichž měl být tento trest odpykáván. A právě o jejich nastavení je následně po velmi dlouhou dobu veden spor nejvíce napovídající o novém přístupu k celkovému fenoménu trestního práva.

Vězení a nový přístup k pachatelům trestných činů

Než však přejdeme ke konkrétnímu vyličení vývoje a poměrů v americkém systému věznic (a především diskusí s tím spojených), podívejme se nejprve obecně na téma vězeňství jakožto problematiky, jež je neodmyslitelně spojena se zrodem moderní společnosti na konci 18. a na počátku 19. století.

² Blíže k této problematice viz FRIEDMANN, L. M. *A History of American Law*. New York: Simon and Schuster, 1985, s. 68–75.

³ LUTZ, D. S. *The Origins of American Constitutionalism*. Baton Rouge: Louisiana State University Press, 1988, s. 54–58.

⁴ HALL, K. L. – WIECEK, W. M. – FINKELMAN, P. *American Legal History (Cases and Materials)*. Oxford: Oxford University Press, 1991, s. 284–285.

Není na tomto místě ani od věci připomenout si některá tvrzení, jež ve své již zmiňované práci k tomuto tématu shromáždil Michel Foucault, a jež dodnes představují velmi inspirativní způsob náhledu na tento fenomén. Foucault tak především tvrdí, že zrod vězení ve zmiňované době znamenal vlastně vznik nového univerzálního trestu „civilizovaných společností“, jenž odsunul „do zapomnění všechny ostatní druhy trestání, které si reformátoři 18. století dokázali představit“.⁵

Uvěznění se tak v tomto pojetí stává základem celé stupnice trestů, přičemž tato „samozřejmost vězení“ vycházející ze „zbavenosti svobody“ je příhodná už proto, že „umožňuje kvantifikovat trest proměnlivou délkou času“. K tomu pak navíc přistupuje i významný ekonomický aspekt spočívající v náhledu, že delikvent je ve vězení mimo jiné proto, aby splatil svůj dluh vůči společnosti, jež si tím osobuje i nárok na jeho zapojení do pracovního procesu po dobu výkonu trestu. Přitom právě zejména jeho prostřednictvím se vězení stává „aparátem na přeměnu jednotlivce“.

A právě otázka „techniky transformování jednotlivce“ tak stojí i v popředí debat hnutí za reformování věznic, jež se možná paradoxně (ale možná i zákonitě!) dle Foucaulta dostavuje prakticky souběžně se vznikem vězení samotného. Jinými slovy se právě konstatováním chce naznačit, že hned od chvíle, kdy se v moderní společnosti především vězení stává měřítkem trestu, se zároveň zvedá i kritika vůči jeho konkrétnímu fungování, kritika, která představuje vězeňství jako „součást aktivního pole, jež bylo vždy bohaté na projekty, nová uspořádání, experimenty, teoretická pojednání, svědectví a šetření“.⁶

Jak tedy nejlépe vybudovat tyto „dokonalé a přísné instituce“? Odpovědi na tuto klíčovou otázku se nepochybně různí, je však příznačné, že jsou souběžně hledány na obou stranách Atlantického oceánu. Ve Velké Británii se tak kupříkladu navazuje i na myšlenky Benthamovy, které předpokládaly „zřízení modelového vězeňského zařízení nazvaného Panopticon, kde měli vězni pracovat a být převychováni“. Důležitý byl přitom i předpoklad ekonomické soběstačnosti této instituce daný prodejem výrobků vzcházejících právě z vězeňské práce.

K realizaci tohoto plánu sice nedošlo, přesto dochází k výstavbě prvních moderních věznic (vyzvedněme zvláště vězení v Pentonville z roku 1842), kde se již počítá s možnou prací vězňů. Ještě předtím roku 1835 byl zřízen i inspektorát vězeňství, jenž také napomohl ke sjednocení pravidel určených pro výkon trestu odnětí svobody. Preferována ovšem v této době byla stále ještě spíše nad nápravou prací izolace vězňů na celách.⁷

Tím se mělo jednak zamezit možnosti jejich spiknutí či vzpoury, jednak ale i uchopit vnucenou samotu jako prostředek pozitivní nápravy konkrétního vězně. V této souvislosti se tak nutně objevuje i požadavek naprosté a neustálé kontroly vězněných delikventů, a již zmiňovaný projekt Benthamova Panopticonu, architektonické pojetí „vězení-stroje“ s jedním centrálním místem, z něhož lze v kruhu s půdorysem kříže či také při hvězdovitém rozvržení kontrolovat nejen vězně, ale i vězeňský personál, kdy tak má být zajištěn „systém individualizující a nepřetržité dokumentace“.

V citaci pro změnu francouzského ministra vnitra z roku 1841 – „Centrální inspekční hala je pilířem celého systému. Bez centrálního bodu inspekce přestává být dohlížení

⁵ FOUCAULT, *op. cit.*, s. 180.

⁶ FOUCAULT, *op. cit.*, s. 325.

⁷ KUKLÍK, J. *Poodhalené tváře anglického práva*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2013, s. 267–268.

zajištěné, nepřetržité a všeobecné, neboť je nemožné mít naprostou důvěru v činnost, v horlivost a v inteligenci zaměstnance, který neustále dohlíží nad celami ... Architekt tedy musí soustředit všechnu svou pozornost na tento cíl, jde tu současně o otázku disciplíny a ekonomie.“⁸

Z vězení se tak opět ve Foucaultově pojetí stává „místo, kde se konstituuje vědění“, jež má sloužit proměně poznávaného individua-vězně v jednotlivce už nikoliv nebezpečného, a v lepším případě i přímo užitečného pro společnost. Tím se ovšem dostáváme i ke „kopernikovskému obratu“ moderního trestního práva, kdy vězeňský aparát sice dostává z rukou justice odsouzeného jedince, ten je však již spíše než zločincem delikventem, a tudíž „pro jeho charakterizaci je relevantní spíše jeho život než jeho čin“. Ve vězení se tedy mají jeho zaměstnanci logicky zajímat spíše než o okolnosti zločinu, za který byl odsouzen, o jeho příčiny, a tak i zohlednit nezbytný „biografický výzkum“ jeho dosavadního života. „Zločinec“ tak existuje už i před zločinem, „a v krajním případě dokonce mimo zločin“.⁹

Nový přístup k vězeňství ve Spojených státech amerických

Souhrnně můžeme říci, že také v nově vzniklých Spojených státech amerických se začíná pod vlivem osvícenství a „klasické trestněprávní školy“, jejíž myšlenky formuloval zejména italský myslitel Cesare Beccaria ve svém slavném díle „O zločinech a trestech“ („*Dei delitti et delle pene*“) vydaném roku 1764, vytvářet nové pojetí trestního práva, jež je založeno především na následujících principech.

Především by měla být uplatněna zákonnost trestního práva hmotného vycházející z aplikace zásad, že není zločinu (a také trestu) bez zákona při uplatnění presumpce nevinny obžalovaného. Samotný trest by pak měl být úměrný provinění, přičemž má v ideálním případě zabránit opakování trestného činu. Pro jeho stanovení by však mělo být rozhodující „objektivní kritérium zločinu“ a netřeba jej tedy primárně přizpůsobovat osobnosti pachatele. Jinými slovy se jedná ještě o stav před nástupem reformních snah, jež jsme zmínili v předešlé části textu.

Tento přístup měl každopádně ve srovnání s dřívějším stavem příznačným právě pro koloniální období tu přednost, že byl založen na alespoň vnějškově nestranných formulacích zákona omezujícího subjektivní pravomoci soudců konkrétně stanovenými trestními sankcemi při souběžném snížení jejich tvrdosti. Základem celého tohoto pojetí přitom byla v této době dominantní „doktrína svobodné vůle“, jež vycházela z předpokladu, že jednání lidí je cílené, a odpovídá jejich snaze dosáhnout co nejvíce požitku a stejně tak se i pokud možno vyhnout bolesti. Trest by tak měl tuto skutečnost reflektovat a přinášet více útrap, než kolik je možno získat slasti způsobené zakázaným trestným činem.

Jak již naznačeno, klíčovou je v této souvislosti role trestu odnětí svobody, díky níž se po nezbytném teoretickém odbočení vracíme ke konkrétnímu pojetí amerického vězeňství v době bezprostředně následující po vzniku americké nezávislosti. To zde bylo pochopitelně již i v koloniálním období, přičemž zvláště je vyzvedáváno vězení „High Street Jail“ v pensylvánské kolonii založené roku 1682, neboť toto právě sloužilo už také pro výkon nucených prací odsouzených pachatelů.

⁸ FOUCAULT, *op. cit.*, s. 346.

⁹ FOUCAULT, *op. cit.*, s. 348–354.

V nově vzniklém státě Pensylvánie tak bylo na co navazovat a je snad i poněkud symbolické, že právě v roce 1776 zde vzniká ve Filadelfii další a nové vězení na Walnut Street, jež přejímá vězně z již přeplněného „High Street Jail“. Toto vězení je pak považováno už na konci 18. století za vzorové, o což se významně zasloužili i pensylvánští kvakeři, kteří se v roce 1787 sdružili do „Filadelfské společnosti pro zmírnění bídých podmínek ve veřejných věznicích“ („Philadelphia Society for Alleviating the Miseries of Public Prisons“).¹⁰

Vězení na Walnut Street je přitom považováno za první zařízení, které v novém americkém státě plnilo souběžně úlohu věznice a zároveň káznice nucených prací, přičemž ti, kteří byli odsouzeni za nejzávažnější zločiny, pracovali na samotkách, zatímco pachatelé méně závažných trestných činů byli umístěni ve společných celách a také společně pracovali (muži například jako ševci, tkalci, tesaři, ženy zase předly bavlnu, spravovaly oděvy).

Počátkem 19. století ovšem toto modelové vězení (ukazované s hrdostí i zahraničním návštěvám) prodělává jistý úpadek související zejména s jeho přeplněním, jež má za následek i problémy s disciplínou a udržováním pracovní aktivity. Přesto se samotná myšlenka „nápravy delikventa prací“ hodnotí i nadále velmi kladně, k čemuž se čím dále tím více přidružuje také idea jeho důsledné separace od ostatních odsouzených.

Stoupenci „separačního systému“ přitom argumentují zejména tím, že důsledné oddělení jednotlivce od ostatních vězňů zamezuje především jeho dalšímu mravnímu pádu možnému v důsledku získaných „špatných kontaktů“, jakož i naopak podporuje jeho sebe-reflexi a zpytování vlastního svědomí. Vnucená samota pak dále napomáhá snadnějšímu udržení kázně a také zabraňuje, aby se vězni poznali po propuštění a mohli tak případně společně páchat další trestnou činnost. Konečně se předpokládalo, že nemožnost jinak se zabavit podpoří také zájem vězňů o pracovní činnost, kdy takto získají i potřebnou motivaci pro vyučení se pro společnost potřebnému řemeslu.

A je to opět hlavní město Pensylvánie Filadelfie, která v tomto ohledu přebírá vedení, a roku 1829 (tedy ještě dříve než ve Velké Británii) nechává „na principu samotek“ vybudovat proslulou věznici Eastern Penitentiary. Její architektura skutečně tento faktor důsledně zohlednila v tom smyslu, že zařízení mělo vlastně sedm budov (každou s 844 jednomístnými celami), které se rozbíhaly „od středu jako špiče na kole“. Takto byla skutečně zajištěna žádoucí a již zmiňovaná dokonalá centrální kontrola, přičemž vězeň kromě dozorců a pracovníků nápravného zařízení již nikoho dalšího nespátřil.¹¹

I toto vězení tak bylo pro svou „vzorovou povahu“ ukazováno zainteresovaným domácím a zahraničním návštěvníkům, přičemž v této souvislosti není ani bez zajímavosti, že jedním z nich byl i Alexis de Tocqueville, jenž se o něm také – a spíše pochvalně – zmiňuje rovněž ve svém proslulém díle „Demokracie v Americe“. Na druhé straně si však někteří z pozorovatelů pochopitelně všimají i „nelidské stránky“ celého tohoto „separačního systému“, kdy je vězeň naprosto izolován, a může „se stýkat pouze se svou špatnou duší v absolutně tmavé samotce“.

Nepřekvapí tak ani, že se v podstatě souběžně objevuje ve Spojených státech amerických i jinak nastavená technika věznění, kterou si konkrétně spojujeme zejména s Auburnskou věznicí ve státě New York. Zde je totiž již roku 1823 (tedy ještě před vznikem zmiňované

¹⁰ INCIARDI, J. A. *Trestní spravedlnost*. Praha: Victoria Publishing, 1994, s. 533–535.

¹¹ INCIARDI, *op. cit.*, s. 536–538.

věznice ve Filadelfii) zaveden „systém ticha“, který, ač navenek vykazuje nepochybně i určité podobnosti se „systémem separace“, přeci jen poněkud zmírňuje pocit izolace u jednotlivých vězňů.

To je pak dáno především tím, že vězni přes den pracovali společně a pouze noci trávili o samotě ve svých celách. I při této společné práci ovšem platilo „pravidlo absolutního mlčení“, kdy toto mlčení bylo chápáno především jako prevence proti možným snahám vězňů domluvit se na vzpouře či společném útěku. Svou roli při zavedení společné práce pak nepochybně hrálo i hledisko ekonomické výhodnosti, neboť velké dílny dosahovaly poměrně logicky mnohem větší produktivity než osamocená pensylvánská řemeslná výroba. Dodejme ještě, že v Auburnské věznici šlo zpravidla o těžkou práci, kdy neustálé ticho a s ním spojená bezpodmínečná poslušnost byly vynucovány i tvrdými disciplinárními postihy, mezi něž tehdy ještě běžně patřilo i bičování provinivšího se vězně.

Právě Auburn lze tak spíše než Eastern Penitentiary považovat za věznici, jež v 19. století nastavuje v americkém vězeňství standardy (už roku 1825 se k nim kupříkladu připojuje další newyorská věznice – proslulý Sing Sing), mezi něž patří také zavedení proužkovaných obleků pro vězně (krom jisté s tím spojené viditelné „společenské degradace“ šlo též o to, aby byli okamžitě nápadnými v případě útěku) či jejich pochod v sevřeném útvaru. Souběžně s tím je ovšem třeba konstatovat, že „pravidlo absolutního ticha“ se v mnoha věznicích striktně nedodržovalo, a to jednoduše proto, že to často neumožňovaly konkrétní podmínky. Navíc se počíná stále více zdůrazňovat i ekonomická soběstačnost věznic, takže se místní výroba v nich stává v důsledku tohoto přístupu naprostou prioritou, vůči níž působí potřeba nezbytné komunikace nutně narušující požadavek ticha poněkud kontraproduktivně.¹²

Již jsme uvedli, že mezi věznicí Eastern Penitentiary ve Filadelfii a Auburnskou věznici ve státě New York nebyl vlastně až tak zásadní rozdíl. O to více je zajímavé, že mezi stoupeni obou přístupů k věznění vypukl hojně diskutovaný spor, jehož hlavní obrysy bychom se následně pokusili přiblížit. Je to ostatně užitečné už proto, že argumenty obou táborů velmi dobře zrcadlí i úvahy o výkonu trestu odnětí svobody v tehdejší americké veřejnosti.

Především je třeba říci, že vězení je obecně v jeho novém pojetí bráno v 19. století přímo jako „vynález“, který má vyřešit mnohé tíživé a v jistém smyslu i zásadní problémy celé tehdejší společnosti. Vnější podoba věznic, jejich vnitřní zařízení a nastavená denní rutina měly prostě ve svém souhrnu zamezit šíření kriminality, stejně jako demonstrovat základní nastavení celého sociálního řádu. V tomto smyslu vězení nebylo institucí odstavenou na okraj společnosti a jejího zájmu (jak je na ně často nahlíženo v dnešní době), ale naopak zařízením, jež stálo v samotném jejím středu a bylo nazíráno i jako „pýcha národa“ („the pride of the nation“).

Při tomto pojetí tak měly nově koncipované věznice pro delikventy stvořit takové prostředí, které by dodatečně zaplnilo deficit v jejich výchově, jež se z různých důvodů vymkla dobrému vedení ze strany rodin a církví. Jestliže tedy nevhodné či přímo kriminální prostředí jednotlivce do vězení přivedlo, mělo jej nyní jeho nové institucionální nastavení z něj i trvale vyvést na svobodu k životu řádného a zákona dbalého občana.

Je logické, že za základní předpoklad naplnění tohoto ideálu se považovalo právě vzdání lení vězněného od veškeré nevhodné a k pokračování ve zločinné dráze lákající společnosti

¹² INCIARDI, *op. cit.*, s. 538–540.

spoluvězňů, a to v návaznosti na kritiku věznic jako neblahé „školy zločinu“. Naopak nyní se mělo jednat o „velké divadlo“ morální a také fyzické proměny vězně v důsledku vstřípení těch správných mravních a také v neposlední řadě i hygienických zásad v procesu jeho převýchovy, přičemž nutným předpokladem se vždy jevila jeho izolace od ostatních „spoludelikventů“.¹³

Šlo však právě o míru této izolace, kdy pro úspěšnost nastavení celého systému hrál roli doslova každý detail, takže zdánlivě ne až tak velký rozdíl mezi „systémem ticha“ při společné práci ve věznici v New Yorku a „systémem naprostého oddělení“ vězňů v Pensylvánii nakonec nabýval v očích stoupenců obou táborů naprosto fundamentálního významu.

Stoupenci naposledy zmíněného pojetí věznění tak neměli (jak o tom svědčí i jejich četné pamflety a články) sebemenších pochyb o nadřazenosti svého přístupu, neboť opravdu jen při naprosto důsledné izolaci vězněného lze účinně započít proces jeho trvalé nápravy. Jedině takto totiž lze plně zabránit jakékoliv „kontaminaci“ průběhu jeho pozvolného polepšování ze strany spoluvězňů při souběžném blahodárném působení ticha a četby bible, jež jediné mohou účinně pohnout i tím nejvíce zatvrzelým svědomím. Žádný špatný příklad prostě takto nemůže narušit křehký a snadno zvrátitelný proces rehabilitace jednotlivce ze zavrženíhodného delikventa v řádného člena lidského společenství. K tomu se pak měly připojovat i další výhody praktického rázu jako kupříkladu skutečnost, že takto důsledná izolace lépe udrží disciplínu, čímž se bude možné vyhnout i používání tvrdých trestů, o lepším individuálním přístupu k vězněnému už vůbec nemluvě.

Ruku v ruce s obhajobou, ba přímo vychvalováním vlastního přístupu stoupenců filadelfského způsobu věznění pak jde i kritika konkurenčního projektu vězení v Auburn. To má společnou práci vězňů jednoznačně (a to i při zachovávaní ticha, jež ovšem nelze úplně důsledně kontrolovat) přispívat k pokračování jejich zločinecké dráhy po propuštění z věznice. Zároveň je pak společné sezení při práci často u jednoho stolu bez možnosti rozhovoru čímsi z podstaty věci nepřírozeným, co musí vězně nevyhnutelně frustrovat a vysloveně pokoušet k porušení následovanému tvrdými tresty, jež se nutně míjejí s pozvolným uzdravovacím procesem, jenž má pobyt ve věznici v ideálním případě navodit.

Nepřekvapí ovšem příliš, že tyto argumenty narážely u přesvědčených příznivců „auburnského systému“ na hluché uši, a naopak vyvolávaly obranu opětovně přecházející až do útoků na „systém důsledné izolace“ uplatňovaný ve filadelfské věznici. Zejména tvrdili, že věznění v New Yorku je více odpovídající běžnému životu, do něhož se má vězeň po propuštění opět zařadit, a tak i více praktické a flexibilní, více beroucí v potaz situaci po jeho návratu do běžného života. Totální izolace delikventů ve Filadelfii je ostatně i čímsi nepřírozeným, situací, která k sobě nevyhnutelně přitahuje možnost šílenství na straně těch, kdo jí jsou delší dobu a soustavně vystaveni.

Každopádně oba tyto systémy přes rozdílnou míru důrazu na izolaci, poslušnost a práci se při své organizaci nemálo orientovaly – a je to poměrně logické – na model vojenského života patrný třeba v takových věcech jako byl „společný pochod vězňů“ a především pak v nastolené rutině programu každodenního života ve věznicích. Ostatně i dozorcí už nosí v této době uniformu, a je jim zdůrazňováno, že při styku s vězni se mají vyvarovat i té

¹³ ROTHMAN, D. J. The discovery of the Asylum: social order and disorder in the new republic. In: PRESSER, S. B. – ZAINALDIN, J. S. *Law and Jurisprudence in American History (Cases and Materials)*. St. Paul: West Publishing Company, 1989, s. 461–468.

nejmenší míry „famiárnosti“. Svým způsobem – a samozřejmě s jistou nadsázkou – by tak možná šlo hovořit o „zavádění uniformity skrz uniformy“ s tím, že tato má být právě tou kotvou, která dodá celému vězeňskému systému kýženou stabilitu.¹⁴

Jinak se je v této souvislosti nutno vrátit podrobněji i k již zmíněné ekonomické stránce celé záležitosti, protože ta začala s určitým opuštěním „původního idealismu“ celou podobu vězeňství (a to, jak ještě uvidíme, zejména na jihu Unie) stále více určovat. Především je tak třeba zdůraznit, že při vytváření „vězeňského průmyslu“ (toto slovní spojení je vskutku na místě!) byl zprvu nejdůležitější „smluvní systém“, kdy si „vnější kontrahent“ v podstatě práci vězňů pronajímal s tím, že dodal potřebné suroviny a strojní zařízení, přičemž sám řídil práci. Při tomto pojetí bylo úkolem vězeňské správy pouze zajistit střežení pracujících trestanců.

Jinou variantou tohoto přístupu byla tzv. „jednotková cena“, kdy zadavatel práce (tedy „vnější smluvní strana“) dodal suroviny (a případně obstaral i stroje), samotnou práci však organizovala vězeňská správa, již také objednavatel nakonec platil dohodnutou cenu za každý finální produkt. Netřeba přitom ani zvlášť zdůrazňovat, že oba právě popsané systémy měly v sobě vlastně už předem zakódovány možnosti zneužití, ke kterému také zákonitě docházelo, a spočívalo především v tom, že dozorcí nutili trestance pracovat přes stanovenou pracovní dobu (navíc často i v neodpovídajících podmínkách) a podnikatelé (pokud sami řídili práci) je zase „brali na hůl“ při uvádění pracovních výkonů v příslušných výkazech.

Konečně lze při zmínce o alternativách „smluvního systému“ zmínit i „systém státního účtu“, kdy vězeňská správa nejen řídila a zajišťovala práci trestanců, ale také organizovala prodej jimi vyrobeného zboží na veřejných trzích, přičemž tito dostávali i určitý nevelký podíl ze zisku. Blízké byly ostatně tomuto pojetí i „veřejné práce“, v jejichž rámci byli vězni zaměstnáváni zejména při stavbě veřejných silnic či jiných staveb (tak i již zmiňovaná věznice Sing Sing byla postavena vězni z Auburnu právě díky projektu veřejných prací). Opomenout přitom nelze ani činnosti zemědělského charakteru, neboť „vězeňské zemědělství“ patřilo neodmyslitelně k životu věznic, přičemž zejména pěstování zeleniny snižovalo náklady na výživu trestanců.¹⁵

Samostatnou a zvláštní kapitolou byla v rámci ekonomické problematiky vězeňství a vězeňského průmyslu vůbec potom otázka „nájemního systému“, kterým se dostáváme k nepominutelnému fenoménu vězeňství na americkém Jihu, kde byl převážně provozován, a který dobře zrcadlí i po občanské válce přetrvávající hluboké rozdíly právě mezi jihem a severem Unie. Ty se pak na obou stranách této nadále existující „zeměpisné hranice“ staly opět i předmětem rozhořčené polemiky vyzvedávající vlastní a zavrhuje přístup druhé strany k vězeňství, kdy obě strany podobně jako před občanskou válkou viděly ve svém pojetí „filosofie vězeňství“ i znak morální nadřazenosti nad tradičním protivníkem.

Specifika vězeňství na americkém Jihu

Hovoříme-li o vězeňství na americkém Jihu, musíme především zdůraznit, že bylo i v období po občanské válce (a nemohlo tomu být ostatně ani jinak) jen odrazem jeho přetrvávající „kulturní svébytnosti“, jež se projevovala též v řadě jiných oblastí života

¹⁴ PRESSER – ZAINALDIN, *op. cit.*, s. 469–472.

¹⁵ INCIARDI, *op. cit.*, s. 540–541.

a která měla své kořeny již hluboko v koloniálním období. Samozřejmě je přitom oním klíčovým slovem „otroctví“, jež zde svým neblahým vlivem dlouhodobě poznamenalo všechny oblasti života, přístup k trestnímu právu a vězeňství nevyjímaje.

Otrokům tak „tradičně“ patřily zločiny proti majetku, zatímco „výsadou“ bílého obyvatelstva zase byly trestné činy zahrnující v sobě prvek násilí, které byly „produktem vášně“, a nikoliv hladu, jako v nejprve uvedeném příkladě. Právě ony ale pochopitelně vlastně budily mezi bílým obyvatelstvem daleko více rozhořčení (a byly tak pravidlem i mnohem více a přísněji trestány) než zločiny „soukmenovců“ stejné barvy kůže, jež v jejich pohledu vyžadovaly daleko více ohledů a pochopení, neboť byly nezřídka plodem místní kultury „cti a důstojnosti“ („honor and dignity“).

Je si přitom třeba uvědomit i zásadní význam otrocké práce pro ekonomiku jižních států, kdy vlastně „život na plantážích“ představoval způsob ovládnání možných nebezpečných sklonnů černošského obyvatelstva a zastával tak roli, kterou pro „nepřizpůsobivé obyvatelstvo“ plnilo na Severu vězení. „Rasová kontrola“ tak byla vykonávána právě prostřednictvím otrokářského systému, jehož zánik postavil na Jihu jeho zdejší bílé obyvatelstvo před zásadní otázku, jak jej dál úspěšně vykonávat i v nových poměrech, v nichž už otroctví nebylo nadále formálně možné.

Popsaná možnost věznění černošských delikventů (případně i těch černochů, kteří pouze z velice subjektivních důvodů „nevyhověli“ požadavkům bělochů „na očekávané chování“) v „klasických vězeních“ jako na Severu nebyla dost dobře už z prostorových důvodů možná. „Vězení Jihu“ se navíc těm „severním“ zpravidla nepodobala nejen svou architekturou, ale ani účelem, který nebyl vůbec zaměřen na možnou nápravu disciplínou či prací, ale jen na striktní ochranu lidí žijících vně vězeňských zdí před nebezpečnými zločinci.

Navíc je třeba zdůraznit, že s odstraněním otroctví byla zničena celá základní organizace společnosti vytvořená v údobí před občanskou válkou, což ještě více prohloubilo rozpad navyklého řádu v ekonomické krizi, která doprovázela údobí rekonstrukce. Poměrně logické navýšení „drobné kriminality“ v této situaci pak vedlo k poměrně brzkému obnovení „bílé kontroly“ na místní úrovni, kdy právě bělochy ovládané trestní soudy odsuzovaly k odnětí svobody ve velkém pachatele často bagatelních přestupků ze strany černošského obyvatelstva. Ti jsou odsuzováni do pracovních skupin vězňů spoutaných řetězy (pověstně „chain gangs“), přičemž ovšem hlavní způsob řešení nesnadné situace je nakonec spatřen v „nájemním systému“, k němuž se tak po této nezbytné odbočce opět vracíme.¹⁶

„The convict lease system“ je přitom sice převážně vnímán jako pokus o vzkříšení otroctví v jeho zvlášť odpudivé formě, zároveň však byl čímś více, totiž skutečnou institucí, která zrcadlila proměny Jihu po občanské válce a hrála v místní historii zločinu a trestu naprosto klíčovou roli. Jejím podstatným znakem přitom bylo to, že stát se zde stával nadbytečným, neboť vnější kontrahent od něj přebíral nad vězni prakticky plnou kontrolu, tedy včetně zajištění jejich kázně a obživy. Ti přitom za svou námahu dostávali jen velmi malou nebo nulovou odměnu, přičemž tato práce se svým charakterem a obtížností

¹⁶ Blíže k této problematice v zajímavém srovnání vězeňství ve státech Massachusetts a Jižní Karolína viz HINDUS, M. Prison and Plantation: Crime, Justice and Authority in Massachusetts and South Carolina 1767–1868. In: PRESSER – ZAINALDIN, *op. cit.*, s. 434–435.

opravdu značně podobala práci otrocké (nežili ostatně ani ve věznicích, ale zpravidla v „pracovních táborech“ v blízkosti místa výkonu pracovní činnosti).

Většinou se práce odehrávala v zemědělství, v dolech a při stavbě železnic (často v bažinatých oblastech), kdy se nevyhovující hygienické podmínky ve spojení s brutální disciplinárních trestů používaných dozorců postaraly i o značnou úmrtnost prakticky výhradně černošských vězňů. Na tom ostatně zpravidla nic nezměnili ani jižanskými státy jmenovaní inspektoři, kteří měli nad způsobem uplatňování „nájemního systému“ dozorovat, svou práci ovšem vykonávali spíše liknavě a nedůsledně.

Tento způsob výkonu trestu odnětí svobody zavedly přitom do roku 1875 prakticky všechny jižanské státy, přičemž se ovšem již záhy proti němu ozývá veřejné mínění, které si poměrně vbrzku vynucuje alespoň v některých z nich určité změny. Krom pobouření veřejnosti zde ovšem nepominutelnou roli hrálo i uvědomění si ekonomické nevýhodnosti, již pro státy tento systém „práce na smlouvu“ představoval (samotný úplný zákaz „nájemního systému“ ovšem přichází na Jihu až ve 20. letech 20. století).

Určitou alternativou byly veřejné práce realizované hlavně při stavbě silnic a mostů (a vykonávané často v již zmiňovaných „chain-gangs“), další možností bylo nahrazení „pronájmu vězňů“ zřizováním „plantážnických věznic“, jež se měly ve formě pokud možno produktivních vězeňských farem postarat o svou ekonomickou soběstačnost. Opět se přitom samozřejmě jednalo hlavně o černošské trestance, kteří byli na základě dlouhé historie otroctví považováni za dobrou zemědělskou pracovní sílu, na jejíž nápravu a další zařazení do života po propuštění z výkonu trestu zde na rozdíl od věznic Severu povětšinou ani v nejmenším nepomýšleli. Podobně jako před občanskou válkou se přitom argumentovalo tím, že takový postup je žádoucí a nezbytný už proto, že na Jihu je třeba ovládnout cizí a nepřizpůsobivou rasu, s kterou se vlastně ale zachází humánněji než s vězni na Severu, protože zde spolu třeba mohou trestanci při práci hovořit, ba i zpívat. To ale samozřejmě nemůže zakrýt, že celé toto nastavení vězeňského systému na americkém „Novém Jihu“ vlastně nepředstavovalo nic jiného než doklad jeho pokračujícího morálního úpadku.¹⁷

Pokusy o reformu vězeňského systému v druhé polovině 19. století

Zatímco tedy Jih pod vlivem „kletby rasových rozporů“, jež tak negativně a neodmyslitelně ovlivnila jeho dějiny, nehodlal nic měnit na přežitém způsobu výkonu trestu odnětí svobody, pokračuje se naopak na severu Spojených států amerických zejména v druhé polovině 19. století dále v diskusích o jeho možné reformě, jak ji započaly již popsané úvahy o přednostech a záporech přístupů k převýchově trestanců použitých ve věznicích ve státech Pensylvánie a New York.

Dlužno dodat, že tyto myšlenky jsou přitom významně ovlivněny i lepším poznáním a klasifikací vězňů, o které se zasloužil i významný německý právník Franz von Liszt, jehož úvahy měly i na americkém kontinentu určitou rezonanci. Připomeňme, že tento právní myslitel vězně dělí na nepolepšitelné, kterými rozumí především recidivisty („zločince z návyku“), proti nimž musí společnost rozhodně bojovat a také se před nimi účinně chránit, což při vyloučení nadužívání trestu smrti znamená především jejich uzavírání do věznic na doživotí (případně na „neurčitou dobu odnětí svobody“).

¹⁷ Viz AYERS, E. L. Vengeance and Justice: Crime and punishment in the 19th century American South. In: PRESSER – ZAINALDIN, *op.cit.*, s. 447–459.

Oproti nim pak staví do rozhodného kontrastu ty, které je možno polepšit, neboť jsou teprve začátečníky na dráze zločinu. Právě zde nesmí společnost ve vlastním zájmu selhat, ale striktně vůči nim uplatňovat požadavek důsledné převýchovy a přísné kázně během pobytu ve věznicích. Konečně je tu dle Lisztova náhledu ještě třetí skupina zločinců, již vlastně konstruuje vyloučením obou již uvedených. Jsou to tedy všichni ti, kdo plně nespadají ani do jedné z nich, a tyto je nutno dle jeho názoru způsobem výkonu trestu odnětí svobody důsledně odstrašit, aby se již v budoucnu neodvážili opakovat své trestné činy, a nepřešli do kategorie „návykových zločinců“.¹⁸

Jak již naznačeno, tato Lisztova klasifikace trestanců nebyla oslyšena ani v amerických podmínkách a právě některá zvažovaná a následně i přijatá opatření v druhé polovině 19. století ji pak skutečně i zrcadlí. Především je potřeba zmínit, že v rámci snahy o individuální přístup k vězňům se má stále více zohlednit jejich příprava na život po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody. V této souvislosti zejména inspiroval tzv. „irský systém“, jenž vlastně předpokládal čtyři fáze během trestancova delšího a časově konkrétně blíže neurčeného pobytu v nápravném zařízení.

V první fázi trávající zhruba dva roky měl vězeň ideálně pobývat v izolaci při výkonu poměrně monotónní práce, poté měla následovat společná práce při uplatnění tzv. „známkového systému“ (dobré „známky“ si přitom měl vysloužit zejména chováním a příkladnými pracovními návyky) a měl se také již i stanovit termín předběžného propuštění, v další fázi by pak mohli vězni pracovat i mimo věznici, což mělo být konečně završeno podmíněným propuštěním na základě „propustky“ (ta mohla být ovšem i zrušena v případě, že dotyčný nedodržel stanovené podmínky dočasného propuštění).

V uvedeném lze již spatřovat zárodečnou formu pozdějšího „podmíněného propuštění z výkonu trestu“ („parole“). Výše uvedený model byl pak skutečně uplatněn ve věznici Elmira ve státě New York otevřené v roce 1876, kde vykonávali svůj trest mladiství a ti z mladších dospělých, u kterých se jednalo o první nepodmíněný trest (tedy právě začátečníci na dráze zločinu). Zde uplatňovaný reformní program jejího prvního ředitele Zebulona Brockwaye (počítal v detailnějším pohledu třeba s kvalitní knihovnou či moderní tělocvičnou) potom inspiroval i věznice v jiných státech, jako celek však nakonec nebyl příliš úspěšný, neboť „bezpečná vazba“ se i nadále považovala za hlavní úlohu věznic a rovněž nedostatek odborně vzdělaných pracovníků znemožňoval důsledné naplnění jednotlivých vzdělávacích cílů. Konečně kapacitními důvody vynucený návrat „otrlých zločinců“ do těchto původně „vzorových věznic“ zde opět vytvořil „typické kriminální prostředí“, takže „reformní program“ byl zhruba kolem roku 1910 opuštěn.¹⁹

Přesto však ve svém celku představoval dědictví, na něž mohlo být později ve 20. století navázáno, ať už se jednalo právě o podmíněné propuštění či výchovné projekty spojené s odborným profesním školením. Zároveň je ovšem třeba říci, že druhá polovina 19. století nebyla jen ve znamení racionálního přístupu ke kriminalitě ve společnosti, neboť souběžně se projevují i tendence, kdy se pod maskou „přísné vědeckosti“ objevují také přístupy k zločinu a zločincům, jež byly později jako cesty do slepé uličky opuštěny.

¹⁸ KROESCHELL, K. *Deutsche Rechtsgeschichte 3 (seit 1650)*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1993, s. 180–181.

¹⁹ INCIARDI, *op. cit.*, s. 542–547.

Máme na mysli především známé teorie italského lékaře Cesare Lombrosy (1835–1909), který svým pozorováním a výzkumy mezi trestanci „stanovil“ fyzické anomálie „rozeného zločince“.²⁰ A skutečně tomuto fenoménu úzce spojovanému s dědičností je v této době připisován velký význam, který nakonec vede i ke sterilizaci některých jednotlivců, u nichž je neblahé předávání těchto znaků a tedy i zločinnosti do další generace předpokládáno. Jinak ale medicína svým zvýšeným zájmem zejména o mentální a často právě skutečné dědičné choroby či poruchy v této době i pozitivně přispěla k rozvoji moderního trestního práva (kupříkladu ostatně i tím, že blíže v rámci „okolností vylučujících protiprávnost“ prozkoumala fenomén „neovladatelného jednání“ – „irresistible impuls“).²¹

Stejně tak se začíná věnovat ale zvýšená pozornost i vlivu sociálního prostředí na zločinné jednání. Zde je třeba zmínit, že se skutečně v tomto období projevuje zvýšená pozornost chudobě a jejím drtivým dopadům na život jednotlivce, jež jej často vedou právě k páchání kriminálních skutků. Toto potvrzují také první tehdejší sociologické studie a výzkumy, jež však nenabídlly (a dost dobře ani nemohly nabídnout) odpovídající protilek.²²

Jisté pokusy ve vězeňství o omezení špatného vlivu prostředí jsme již zmínili, ale tyto – i kdyby byly prováděny důsledně – by nemohly mít potřebný rozměr mnohem více do hloubky jdoucích opatření, jež by jediné byly s to situaci výrazněji změnit. Toto ale ostatně ani nikdy nebylo úkolem trestního práva, které se sice v 19. století i ve Spojených státech amerických zejména v diskusích o charakteru výkonu trestu odnětí svobody nemálo proměnilo, zjevně však nemohlo (a ani nebylo povoláno) řešit zásadní problémy „uspořádání světa“ mající kořeny v nastavení tehdejších společenských vztahů.²³

Souhrnně tak lze – v souladu s již na úvod naznačeným – konstatovat, že americké trestní právo v 19. století prochází bouřlivým vývojem, který zohledňuje ve svém nastavení nové aspekty, na něž se dříve nebral zřetel. Cílem tohoto textu je bylo alespoň v základních rysech nastínit, přičemž ovšem z uvedeného celkem zřejmě plyne, že se často postupuje „metodou pokusu“, který nemusí být vždy úspěšný, když převedení problematiky na jednotného jmenovatele brání třeba takový faktor, jakým je „podmíněnost geografí“, která v jižních amerických státech „nastavuje“ zejména velmi rozdílnou podobu výkonu trestu odnětí svobody. Ze vší této „dynamiky různých fenoménů“ se tak ve výsledku formuje pestrý „soubor nesourodého“, jenž významněji ujednotí až následný vývoj v průběhu 20. století.

²⁰ Blíže k těmto fyziognomickým znakům viz i článek Lombrosovy dcery a spolupracovnice z roku 1911. LOMBROSO FERRERO, G. Criminal man according to the classification of Cesare Lombroso. In: PRESSER – ZAINALDIN, *op.cit.*, s. 492–499.

²¹ HALL – WIECEK – FINKELMAN, *op. cit.*, s. 290.

²² Viz i zajímavý text poprvé publikovaný v roce 1877. DUGDALE, R. L. The jukes: a study in crime, pauperism, disease, and heredity. In: PRESSER – ZAINALDIN, *op.cit.*, s. 501–504.

²³ O stálém nadřazování důležitosti psychologie individua nad sociální příčiny zločinu v této době viz i HANEY, C. Criminal justice and the nineteenth century paradigm: the triumph of psychological individualism in the „formative era“. In: PRESSER – ZAINALDIN, *op. cit.*, s. 475–488.